

## PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/151631>

Please be advised that this information was generated on 2021-03-09 and may be subject to change.

## *Eggens' samenvatting*

*Naar aanleiding van 'Samenvatting van momenten in rechtshandelingen', Themis 91 (1930), p. 409-448.*

Prof. mr. S.E. Bartels\*

### **Inleiding**

Is het het ei van Columbus? Dingen die elkaar in tijd logisch opvolgen, kunnen juridisch op hetzelfde moment plaatsvinden. Zo heb ik de essentie van Eggens' opstel *Samenvatting van momenten in rechtshandelingen*, dat ik een jaar of vijftien geleden voor het laatst opsloeg, in mijn hoofd zitten als ik aan herlezing begin. Het opstel dat mijn aandacht heeft, wordt door Schoordijk 'overbekend', 'klassiek' en 'bepaald' genoemd. Schoordijk vat de kern als volgt samen: "De leek ziet één gebeuren, de jurist ziet rechtens meer gebeuren."<sup>1</sup> Het is een bejubeld stuk. Het spreekt aan en het beklijft. Maar waarom eigenlijk? Zo'n verrassend inzicht betreft het hier nu ook weer niet, toch?

### **Samenvatting van het opstel**

In de inleiding van zijn artikel geeft Eggens zelf direct aan dat

“gemakkelijk [valt] in te zien, dat datgene, wat als het *logisch-eerdere* van iets anders gedacht wordt, daarom nog niet *in tijd* aan dat andere behoort vooraf te gaan, en dat in één moment meerdere rechtshandelingen (ook die welke als oorzaak en gevolg tot elkander betrokken worden) kunnen samenvallen (...).”

Het is dus niet zo dat oorzaak en gevolg noodzakelijkerwijze in die volgorde na elkaar voorvallen. Volgens Eggens wordt onvoldoende van het genoemde inzicht gebruik gemaakt en hij wil daarom met de

\* Hoogleraar burgerlijk recht, verbonden aan het Onderzoekcentrum Onderneming & Recht (OO&R) van de Radboud Universiteit

1 H.C.F. Schoordijk, 'Eggens (1891-1964) en zijn werk', in *Eggens bundel* 1998, p. 13.

‘constructie’ die hij ‘samenvol van momenten’ noemt aandacht vragen voor de verklarende werking ervan.

a) *Brevi-manu-levering*

Met een eenvoudig en aansprekend voorbeeld over de verhouding tussen de titel en de levering bij overdracht laat Eggens zien wat hij bedoelt.<sup>2</sup> Meestal gaat de obligatoire koopovereenkomst aan de zakelijke overeenkomst van levering vooraf.

“Noodig is dit echter niet: bij den handkoop vallen zij (...) samen.”

De *traditio brevi manu* is de nadere illustratie van hetzelfde, maar dan al iets ingewikkelder. Een auto bevindt zich onder de huurder ervan. De wagen bevalt kennelijk, want Eggens presenteert de lezer een telefoongesprek dat als volgt verloopt:

“”ik wil de auto die U mij verhuurd hebt, koopen voor tweeduizend gulden”, en het antwoord: “dat is goed”, waarop bij niet al te efficiënte opvatting dan bv. van de andere zijde nog gezegd zou kunnen worden: “dat is dan afgesproken” (...).”

In dit telefoongesprek vallen koop en levering in tijd met elkaar samen: op één en hetzelfde moment wordt verkocht en geleverd door de overeenstemmende wilsverklaringen van houder en eigenaar. Eggens laat het niet bij deze korte analyse, maar diept verder uit hoe we de *brevi-manu-levering* zouden moeten begrijpen. Degene die zich de vraag stelt *waarom* de feitelijke terhandstelling door de verkoper aan de koper in de geschetste autohuurcasus achterwege mag blijven, ziet “onwillekeurig in den geest eene heen-en-weergaande beweging” waarbij voor zijn “geestesoog” de houder de zaak ter hand stelt aan de eigenaar, die direct daaropvolgend de zaak weer teruggeeft. De houder stelt dan de eigenaar-verkoper in de gelegenheid aan zijn leveringsplicht te voldoen. Maar het is

“wel zoo oeconomisch (...) dit heen-en-weer-geven achterwege te laten en te “achten” dat dit heeft plaatsgehad. Maar, *wie zo denkt* (...) heeft in zijn geest de momenten van het heen- en van het weer-geven doen *samenvallen*, en concludeert uit het door hem gedachte, dat bij deze rechtshandeling de heen- en weer-gave moet *gelden* als geschied te zijn (...) om eerst uit het laatste te concluderen dat zij (daarom) achterwege kan blijven, en dat de wederzijdsche wilsverklaring hier voldoende is, en die wilsverklaring

2 Hij gaat hierbij uit van een causaal stelsel van eigendomsoverdracht, destijds nog niet aanvaard door de Hoge Raad.

hier mag (en moet) gelden als de zakelijke levering. Bij dezen denkgang ter verklaring der levering “met de korte hand” hebben we de hand zoo “verkort” dat we haar “zichtbaar weggedachten” – dat we begrepen dat die hand(en) zich bij deze figuur niet meer zou(den) vertoonen in de *zichtbare* wereld, en dat we haar hierbij slechts nog konden *denken* als in één moment gevende en nemende. En zoo gedacht geldt hier in de obligatoire overeenkomst de zakelijke en geldt in de zakelijke overeenkomst (en dus ook in de obligatoire) de heen- en weer-gave besloten te liggen.”

Eggens merkt hierna op dat sprake is van “bewustmaking van het onbewuste” en dat hetgeen hij opmerkt over de brevi-manu-levering op vergelijkbare wijze geldt voor de c.p.-levering.

Ik citeerde Eggens bewust uitvoerig, maar kan mij indenken dat de aandacht halverwege het lezen van het citaat wat wegebde. Mijn advies is nogmaals een poging te wagen. Het is beslist de moeite waard. De korte hand is er juridisch nog wel, maar hij vertoont zich niet meer in de zichtbare wereld. De hand is “zichtbaar weggedacht”. Juristen kunnen dat.

#### b) *Schenking van hand tot hand*

Eggens ziet een bedelaar zitten en werpt hem een geldstuk toe. De zwerver raapt de munt op. En dan is er een schenking van hand tot hand tot stand gekomen. De zwerver is eigenaar van het geldstuk geworden door overdracht ervan. Geldt de gebeurtenis nu óók als obligatoire overeenkomst van schenking? Jazeker, er is sprake van “samenvallende momenten”, aldus Eggens.

“De obligatoire overeenkomst is in de bovenstaande figuur niet verdwenen in den zin van afwezig, zij geldt juridisch als tot stand gekomen door en in de zakelijke overeenkomst (...).”

Het is bij de schenkingsovereenkomst met betrekking tot een zaak die in tijd vooraf gaat aan de terhandstelling zelfs zo dat pas door de terhandstelling een geldige overeenkomst tot stand komt.

“Voordien verbindt de afspraak niet,<sup>3</sup> en de verbintenis (tot levering) wordt hier dus eerst rechtens geboren op hetzelfde moment en door en in dezelfde handeling (de overgave) waardoor zij ook weer teniet gaat. Zoo is het ook bij den handkoop, waarbij de verbintenis tot levering en hare uitvoering in één moment samenvallen.”

3 Eggens doet uitdrukkelijk op de obligatoire schenkingsovereenkomst zonder authentieke akte.

c) *Schenking van hand tot hand aangenomen door een derde*

Samenval van momenten doet zich niet slechts voor als twee partijen tegelijkertijd twee “op elkaar betrekking hebbende” rechtshandelingen verrichten, maar ook (of juist ook) als er drie partijen bij een bepaalde handeling betrokken zijn. Eggens geeft daarvan enkele illustraties, die ik hierna kort noem.

Het eerste driepartijen-voorbeeld dat wordt genoemd is de ‘gift van hand tot hand aangenomen door een derde’. Twee gevallen laten zich onderscheiden. In het eerste ontvangt de derde namens de begiftigde. De laatste wordt door de terhandstelling eigenaar en bezitter; de derde wordt houder. Eggens ziet hier een ‘dubbelgebeide samenval van momenten’. De terhandstelling en inontvangstneming betekent immers dat tussen de schenker en de begiftigde een verbintenis ontstaat en tenietgaat, zoals bij de standaard gift van hand tot hand, alsmede dat tussen de begiftigde en de derde een rechtsbetrekking ontstaat of wordt gewijzigd. Het tweede geval doet sterk denken aan een casus die in het hedendaagse onderwijs zou kunnen worden besproken in het kader van de directe verkrijgingsleer bij middellijke vertegenwoordiging. Eggens schetst het volgende tafereel (in mijn woorden doorverteld). A zit uiterst krap bij kas. Hij vraagt een goedgebekte kennis, die luistert naar de naam B, of deze “een goed woordje wil doen” bij de als gul bekend staande C. Zonder ja of nee te antwoorden op de vraag van A, *doet* B dat goede woordje voor A bij C.

“dan *wordt* B lasthebber op het moment, dat hij den last (gedeelte) heeft volvoerd, door zich bij C in die kwaliteit aan te melden.”

Hier toont zich een eerste samenval van momenten: totstandkoming en nakoming van de last vallen in tijd samen. Maar het verhaal gaat verder. De opzet lukt. C geeft B een “armvol ‘gedragen kleeren’” mee. Op dat moment verkrijgt A de kleding, ook al weet hij dat dan nog niet.<sup>4</sup> De tweede samenval – dezelfde als bij de eerder genoemde gift van hand tot hand aangenomen door een derde – is een feit.

Eggens varieert – weinig woorden gebruikend – op de casus door zich voor te stellen hoe de situatie geïdentificeerd moet worden wanneer B “als keerzijde van zijne goedhartigheid” besluit het beste pakje zelf aan te trekken. A weet dit natuurlijk niet, dus B zal er wel mee weg komen, maar juridisch gezien is er sprake van verduistering.

4 Verwezen wordt naar art. 596 lid 2 oud BW: “In het laatste geval [iemand heeft in naam van een ander het bezit verkregen, toev. SB], verkrijgt men het bezit, zelfs alvorens men van het in bezit nemen der zaak kennis heeft bekomen.”

Ook andere scenario's worden opgeworpen. Denkbaar is dat C door A al op de hoogte is gebracht van het doel van B's aanstaande bezoek en dat C zodra hij B het tuinpad op ziet komen met armen vol kleding op B afholt. C duwt B de kleren in de armen en precies tegelijkertijd mompelen zij – “de een vragend, de ander in meer bevestigenden toon” – ‘voor A’. Het is alleen een kwestie van regie, aldus Eggens, om de momenten zo exact over elkaar te doen schuiven.

Het is op deze plaats in het opstel, denkelijk door de woordkeuze van Eggens, dat ik korte toneelstukjes voor me zag, waarin hedendaagse civilisten van naam de samenvalcasus uitbeelden: de koop van een brood bij de bakker, het muntstuk voor de bedelaar, de ‘voor A’-ontmoeting op het tuinpad. Een elektronische leeromgeving (ELO) leent zich denk ik uitstekend voor een computerspel waarbij studenten exact op het samenvalmoment op de spatiebalk moeten drukken. Je krijgt maar één kans: zowel te vroeg als te laat drukken, is dodelijk.<sup>5</sup> Wanneer een student het moment weet te raken, komt hij bij een meerkeuzevraag terecht, waarin moet worden gekozen welke samenval van momenten zich voordeed.

Van 2014 terug naar 1930. Tussen haakjes merkt Eggens op dat de kans van slagen van de missie van B om voor A wat te bereiken bij C, waarschijnlijk groter is als B zijn kwaliteit (lasthebber van A) niet vermeldt. We belanden dan bij de middellijke vertegenwoordiging. Wat zou er dan gebeuren? Eggens werkt het niet uit, maar het is niet moeilijk om te bedenken dat ook dan samenval van momenten plaatsvindt. C overhandigt de gedragen kleding aan B, die handelt in eigen naam. Uit de rechtsverhouding tussen A en B volgt echter dat B voor A gaat houden. Naar geldend recht leidt de terhandstelling C-B tot een bezitsverschaffing C-A door wetsduiding (art. 3:110 BW);<sup>6</sup> de eigendom wordt door C, zonder dat deze het weet, rechtstreeks overgedragen aan A krachtens een samengestelde titel.<sup>7</sup> De casus van Eggens wijkt wel enigszins af van de casus waarmee in het hedendaagse onderwijs wordt geoefend als het gaat om de toepassing van de directe verkrijgingsleer. Bij Eggens gaat het om rechtshandelingen

5 Het hangt van het aantal filmpjes af hoeveel levens je krijgt bij de aanvang van het spel. Dat is een punt dat nog nader moet worden uitgedacht.

6 Of tussen A en B een zogenoemde 3:110-verhouding bestaat wordt bepaald door de verkeersopvatting. Ik ga er nu gemakshalve van uit dat er een dergelijke rechtsverhouding bestaat.

7 Ongeacht of bij verkrijging van roerende zaken, niet-registergoederen, via een middellijk vertegenwoordiger de directe leer of de doorleveringsleer geldt (in de tijd van Eggens was dat een onbeslist punt) doet zich een samenval van momenten voor.

‘om niet’, terwijl men in het tegenwoordige onderwijs doorgaans B in eigen naam maar voor rekening en risico van A laat kopen van C. Anders gezegd: C en B verdienen eraan. Maar voor de analyse in termen van samenval van momenten is dat onverschillig.

d) Een bos bloemen voor C (revisited)

Het volgende geval dat Eggens opvoert, bracht mij terug bij mijn dissertatie. Ik opende het tweede hoofdstuk met een paragraaf getiteld ‘Een bos bloemen voor C’. Deze titel was dubbelzinnig bedoeld, aangezien ik in mijn boek consequent degene die verkrijgt met de letter C aanduidt en de voornaam van mijn partner toen en nu met de letter C begint. Ik schreef:

“Zou ik de bos bloemen die ik voor mijn vriendin kocht mee naar huis brengen en aan haar geven, dan rijzen geen lastige goederenrechtelijke vragen. (...) Een ingewikkelder beeld doemt op wanneer ik de bloemen niet mee naar huis zou nemen, maar de bloemist zou vragen het boeket de volgende dag bij mijn vriendin te bezorgen (verrassing!).”<sup>8</sup>

Ik was mij bij het schrijven van deze passage zeker niet bewust van de gelijkenis tussen het door mij gegeven voorbeeld en een van de ‘samenval-casus’ van Eggens. Mijn voorbeeld was echter, zo beseft ik helaas nu pas, al in 1930 te afgezaagd om te kunnen worden gebruikt. Eggens laat namelijk “uit recalcitrantie tegen den veelvuldig gestelden eisch: ‘zeg het met bloemen’” bij C een kist sigaren bezorgen. Toch weet ik wel zeker dat ik *mijn C* absoluut niet blij zou hebben gemaakt met een kist sigaren. Eggens analyseert de casus en stelt vast dat een dubbele samenval van momenten plaatsgrijpt:

“in en door de terhandstelling van A aan C wordt A van eigenaar houder van hetgeen hij overreikt, en wordt B eigenaar daarvan, om op hetzelfde moment zijn eigendom waar te verliezen aan C die in eigendom ontvangt van B door middel van B.”<sup>9</sup>

Er vindt dus een doorlevering (en daarmee nakoming) plaats op het moment van de overhandiging. Één handeling leidt op hetzelfde moment tot twee overdachten, A-B en B-C, elk gebaseerd op een afzonderlijke titel. Of ik mij met deze analyse steeds kan verenigen,

8 S.E. Bartels, *De titel van overdracht in driepartijenverhoudingen* (diss. Utrecht), Den Haag: Boom Juridische Uitgevers 2004, p. 19.

9 Ik merk op dat ik de letters A en B in het citaat heb aangepast aan de consequent door mij in mijn dissertatie gebruikte aanduiding (zie p. 15-16). Bij Eggens is B de sigarenverkoper en A de schenker.

kan hier in het midden blijven. Het gaat er thans om dat het samenvalprincipe hier onmiskenbaar is.

Net als bij de vorige onderdelen, passeren vervolgens varianten de revue die steeds leiden tot één conclusie: samenval van momenten.

e) Nog veel meer voorbeelden en afsluiting

We zijn nog niet eens halverwege het opstel! Vele voorbeelden volgen nog. Een aanzienlijk deel ervan heeft betrekking op het derdenbeding. Ook de oprichting van een rechtspersoon passeert nog de revue. Doorlezen is een plezierige, maar ook wel inspannende bezigheid. Voor een begrip op hoofdlijnen van Eggens' constructie 'samenval van momenten' is het volgens mij niet nodig. De afsluiting van het opstel is tamelijk abrupt. In een enkele alinea herhaalt hij wat het doel van zijn exercitie was:

“aannemelijk te maken, dat mijne constructie in meerdere gevallen eene bevredigendere verklaring kan geven van de juridische betekenis van rechtshandelingen, dan ‘op het moment’ nog veelal daarvan gegeven wordt.”

## De actualiteit van de constructie

Wie ‘Rechtsorde’ doorzoekt met de combinatie van ‘Eggens’ en ‘samenval’ krijgt 52 treffers voorgeschoteld.<sup>10</sup> De oogst viel me eerlijk gezegd wat tegen.<sup>11</sup> Een inhoudelijke bespreking ontbreekt meestal. Bovendien lijken niet alle gegeven ‘moderne’ voorbeelden aan te sluiten bij de constructie zoals Eggens die ontvouwde (samenval van momenten in *rechtshandelingen*). Kwalijk is dat niet per se. Als de gedachte ‘samenval van rechtsmomenten’, zoals de constructie op meer dan één plaats is aangeduid, behulpzaam is ter (nadere) juridische duiding of begrip van wat één (feitelijke) handeling aan verschillende (rechts)gevolgen meebrengt, dan kan men daar moeilijk kwaad om worden.

<sup>10</sup> Meting 1 september 2014.

<sup>11</sup> Boekbijdragen en dissertaties laten zich op deze wijze niet onderzoeken. Mijn bedoeling is ook niet om te ‘meten’ wat de actualiteitswaarde van het opstel van Eggens is. Daarvoor zou men niet alleen veel meer bronnen dienen te onderzoeken, maar ook de verwijzingen inhoudelijk moeten waarden. De uitgevoerde Rechtsorde-steekproef betreft slechts een uiterst grofmazige manier om aan te geven hoe vaak en met betrekking tot welke rechtsgebieden auteurs de gedachten lieten teruggaan naar het opstel van Eggens.



De lijst met treffers toont aan hoe ‘breed inzetbaar’ de constructie is. De verwijzingen komen voor in artikelen, conclusies en noten over relatievermogensrecht, erfrecht, vennootschapsrecht, goederenrecht, faillissementsrecht en fiscaal recht.

Ook in de Asserserie is nauwelijks een plaats ingeruimd voor het opstel over samenvol: ik telde – uitgaande van de laatste drukken – vijf verwijzingen, waarvan vier in het door Hartkamp & Sieburgh bewerkte deel Algemeen overeenkomstenrecht.

Het voorgaande neemt niet weg, dat mijn indruk is dat het opstel van Eggens voor velen – veelal indirect en (daardoor) onbewust – een inspiratiebron is geweest. Het inzicht dat hij deelde, is weliswaar niet wereldschokkend, maar wel aansprekend en geregeld een behulpzaam verklaringsmodel.<sup>12</sup> Het helpt mij bijvoorbeeld bij de analyse van de casus waarin de ‘ koper onder eigendomsvoorbehoud ’ (B) van de verkoper (A) de bevoegdheid krijgt de zaak al voordat de koopprijs volledig is betaald te vervreemden aan C. Deze vervreemdingsbevoegdheid laat zich op verschillende manieren ‘ construeren ’ (en/of verklaren).<sup>13</sup> Een van de manieren is, dat als alternatieve opschortende voorwaarde voor overdracht (naast volledige betaling) wordt afgesproken dat de eigendom zal overgaan op het moment dat de koper vervreemdt in de normale uitoefening van zijn beroep of bedrijf.<sup>14</sup> Logisch gezien is dit een moeizame constructie: door de vervreemding B-C wordt B bevoegd, zodat hij rechtsgeldig kan vervreemden. Het logisch-eerdere – overdracht A-B – gaat hier dus niet in tijd vooraf aan het logisch-opvolgende – overdracht B-C. Dit is dan ook

12 In Asser/Hartkamp & Sieburgh 6-III 2014/24 wordt over de samenvol van momenten opgemerkt: “Wij zullen nog meermalen een dergelijk samentreffen op onze weg ontmoeten.”

13 Bekend is de noot van Kleijn onder het arrest Hoge Raad 8 juni 1973, *NJ* 1974, 346 (*Nationaal Grondbezit/Kamphuis*). Zie ook het overzicht van J.A.J. Peter, *Levering van roerende zaken* (diss. Leiden), Deventer: Kluwer 2007, p. 158 e.v.

14 J.A.J. Peter, *Levering van roerende zaken* (diss. Leiden), Deventer: Kluwer 2007, p. 160, beschouwt deze ‘ constructie ’ als de heersende leer. Naar mijn mening is er niet één juiste verklaring. Zie ook Asser/Bartels & Van Mierlo 3-IV 2013/234. Partijen kunnen afspreken dat de koper bevoegd is bepaalde beschikkingshandelingen te verrichten. De koper kan de zaak in eigen naam, als beschikkingsbevoegde, leveren. Vgl. Hoge Raad 14 januari 2011, *NJ* 2012, 88 (*Van der Plas/Janssens*). De zaak gaat dan niet door het vermogen van de (eerste) koper. Partijen kunnen er ook voor kiezen een alternatieve voorwaarde in hun contract op te nemen. De zaak gaat dan bij vervreemding wel door het vermogen van de eerste koper (een ondeelbaar moment of ‘ juridische seconde ’), wat van belang kan zijn als hij op zijn beurt een eigendomsvoorbehoud wenst te bedingen.

wel als bezwaar tegen de constructie aangevoerd.<sup>15</sup> Peter verwerpt dit bezwaar – mijns inziens terecht – onder uitdrukkelijke verwijzing naar de samenval-constructie van Eggens.<sup>16</sup> Dat is voor mij de meest tastbare opbrengst van de samenval-constructie: ik sta wat laconieker tegenover de schijnbaar dwingende volgorde-logica van oorzaak en gevolg.

Ten slotte wijs ik, zoals is al eerder deed,<sup>17</sup> op de aantoonbare rol die het opstel van Eggens heeft gespeeld in de discussie over het begrip titel in art. 639 BW (oud) en art. 3:84 lid 1 BW. Hartkamp pleitte in 1974 voor een andere invulling van het titelbegrip en kreeg navolging.<sup>18</sup> In zijn bestrijding van de opvatting dat de titel een *voorafgaande verplichting* tot overdracht moet zijn, was een belangrijke rol weggelegd voor de schenking van hand tot hand. Hij volgde met betrekking tot die rechtsfiguur echter niet de samenval-constructie van Eggens.<sup>19</sup> Schoordijk heeft zich gekeerd tegen de benadering van Hartkamp en zijn voorkeur uitgesproken voor de zienswijze van Eggens.<sup>20</sup>

Morgen loop ik naar de bakker en koop één brood, drie croissants en één kaiserbroodje. Tegelijkertijd zullen deze roerende zaken aan mij worden geleverd.

15 Zie met name R.D. Vriesendorp, *Het eigendomsvoorbehoud* (diss. Groningen), Deventer: Kluwer 1985, p. 96.

16 J.A.J. Peter, *Levering van roerende zaken* (diss. Leiden), Deventer: Kluwer 2007, p. 163.

17 S.E. Bartels, *De titel van overdracht in driepartijenverhoudingen*, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers 2004, p. 73.

18 A.S. Hartkamp, 'Het begrip leveringstitel', *WPNR* 5267-5268 (1974). Zie daarover ook mijn artikel 'De receptie van het titelbegrip van Hartkamp', *Groninger Opmerkingen en Mededelingen XIX* (2002), p. 47-61.

19 A.S. Hartkamp, 'Het begrip leveringstitel', *WPNR* 5267-5268 (1974), p. 378 en 379. Vgl. ook Asser/Hartkamp & Sieburgh, 6-III 2014/75

20 H.C.F. Schoordijk, 'Boekbespreking' ['Overdracht', door O.K. Brahn], *WPNR* 5742 (1985) en H.C.F. Schoordijk, *Vermogensrecht in het algemeen*, Deventer: Kluwer 1986, p. 263 en 266.